

Univerzita Heidelberg

Germanistický seminář

Prof. Dr. Helmuth Kiesel

Posudek na habilitační práci

Dr. Aleše Urválka věnovanou

Reflexi poválečného němectví v západoněmecké literatuře a historiografii

Ve svém habilitačním spise věnovaném Reflexi poválečného němectví v západoněmecké literatuře a historiografii se A. Urválek zabývá nesmírně komplexním a kontroverzním tématem. Tímto tématem se zabývaly četné spisy nejrůznějšího rázu, objevilo se v proslovech politiků, historiků i literátů a přineslo řadu vzrušených debat (Fischerova kontroverze, spor historiků, diskuse mezi Walserem a Bubisem), které v některých případech přerostly původní oborové hranice a zasáhly širokou veřejnost, což se odrazilo v množství memorand, dopisů i jiných vyjádření. To znamená: předmět Urválkovy práce si zaslouží, aby mu byla věnována pozornost, přesněji řečeno, bylo nanejvýš *žádoucí*, aby toto téma bylo objektivně znázorněno a explorováno tak, jak se o to pokusil A. Urválek, neboť v Německu dosud působí názorové fronty a dogmatická názorová hlediska, což značně ztěžuje objektivní a věcný přístup k věci. Poté, co jsem se seznámil s Urválkovou prací, mohu potvrdit, že je štěstím, když se tohoto tématu ujme zahraniční odborník, který nestrání žádné z názorových skupin a pojednává jej *sine ira et studio*, nadto odborník obdivuhodně znalý věci, jenž projevuje pochopení pro jednotlivé motivy, záměry a podmíněnosti jednotlivých směrů, jejich exponentů, aniž rezignuje na jejich kritické posouzení.

Z kompozičního hlediska začíná práce šťastně zvolenou a věcně správnou kapitolou u prosloveh z 80. let 20. století. Tyto proslovy, pocházející z rozličných oblastí (sociální filozofie, historiografie, politika, literatura), jsou pravda co do charakteru i ambicí rozdílné, nicméně ukazují, jak úzce jsou jednotlivé a namnoze kontroverzní artikulace spřízněny; zřetelně to vystupuje na povrch v souhrnné podkapitole „Deutschlandreden jenseits der Disziplinarität und Ideologie“. Současně se zde rýsuje problémový horizont, jenž určuje následující kapitoly. Nejprve jsou objasněny bazální myšlenkové vzorce („entweder – oder“, rozlišeno v „Freiheit oder Einheit“) a teoremy („deutscher Sonderweg“), poté jsou v dalších kapitolách shrnuty zásadní diskuse. Všechny tyto kapitoly se vyznačují explorativní znalostí tématu (zvláště pokud přihlídneme k množství poznámek), schopností pronikavé analýzy a názorností vyjádření; přestože jsem se těchto diskusí od 1960. let aktivně účastnil a vědecky je spoluutvářel, byla pro mě četba Urválkových rozborů v těchto kapitolách obohacím.

I další kapitoly představují velkolepý výkon. Pod sjednocujícím hlediskem problematiky němectví a Německa zde Urválek rozebírá rozsáhlá a komplexní díla G. Grasse, M. Walsera, H. M. Enzensbergera a B. Strauße; i zde se objevují pronikavé a pregnantně vyjádřené analýzy, opřené o rozsáhlou sekundární literaturu. Mnohokrát se podaří potvrdit úvodní tezi, že v mnohosti těchto děl lze vypořádat jednotu problémů, tlaků a pokusů o utlačení. Přínosná se jeví být i zvolená metodologická koncepce, jež se opírá o generační specifickou přístupů k tomuto tématu. V literárních dílech i jiných artikulacích tématu je v případě analyzovaných autorů zcela na místě; Urválkovy rozborů však rovněž ukazují, že i nad úroveň generací existují mnohé otázky a myšlenkové vzorce, jež jsou formulovány někdy překvapivým a pro mnohé konsternujícím způsobem, zejména v díle B. Walsera a B. Strauße.

Celkově představuje Urválkova práce důležitý a precizní příspěvek k dějinněliterárnímu zpracování politicko-literárních diskusí o německu ve Spolkové republice. Reflektuje nejen vzrušující součást literárních dějin, ale navýsost objasňujícím způsobem i vývoj politické kultury v Západním Německu. Její autor je nesmírně sečtělý jak v literárním, tak v historiografickém diskurzu, což mu umožňuje formulovat přesné a akurátní teze. Jeho práce vyrůstá z chvályhodně interdisciplinárního a přitom stringentního konceptu, je analyticky neobyčejně pronikavá, soudy jsou jasné, kompozice vyvážená; po jazykové stránce je práce psaná elegantně, autor se vyjadřuje na obdivuhodně vysoké úrovni. Jeho práce tak vrchovatou měrou splňuje všechny standardy, jež vyžadují habilitační práce v této tematické oblasti. Pokud bych měl práci předložit na své vlastní fakultě jako platný habilitační spis, neváhal bych ani okamžik.

Doporučuji Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, aby práci předloženou dr. Urválkem přijala jako habilitační spis.

Heidelberg, 13. Března 2017

Prof. Dr. Helmuth Kiesel

Posudek na habilitační práci

Mgr. Aleše Urválka, Ph.D., věnovanou

Reflexi poválečného němectví v západoněmecké literatuře a historiografii

1. K tématu

Práce předložená fakultě se věnuje nesmírně důležitému tématu veřejných – publicistických, historiografických a literárních – diskurzů a debat od roku 1945. Doba, jíž se práce zabývá, zasahuje od druhé poloviny 20. století až po zhruba polovinu 90. let. Na jedné straně si práce všímá reprezentativních veřejných proslovů, převážně z 80. let, proslovených politiky jako například tehdejším spolkovým prezidentem R. von Weizsäckerem (1985), politicky vlivným filozofem H. Lübbem (1986), či politicky uznávanými literáty (G. Grassem a M. Walserem). Další těžisko práce tvoří široce recipované kontroverzní diskuse, jako jsou Fischerova kontroverze z 60. let, spor historiků z 80. a diskuse o Goldhagenově knize z 90. let. A v neposlední řadě práce důkladně zkoumá literární tendence s ohledem na diskuse o němectví a německých identitách před a po roce 1968 (tři sedminy práce se věnují těmto dějinněliterárním stránkám tématu, jež jsou pro germanistický kvalifikační spis esenciální). Nejdůležitější hesla se zde nazývají: „skeptická generace“ (50. léta), „osmašedesátníci“ (1968ff.), „rozchod s filozofií dějin (např. Enzensberger 80. let) o konečně příklon k neokonzervativismu (kupř. Botho Strauß 90. let). Tímto je dán široký, ba až vyčerpávajícím způsobem zmapovaný základ, což, jak chci výslovně zdůraznit, představuje enormní výkon při zpracování rozsáhlého a nesmírně různorodého pramenného materiálu. Tento výkon je po mém soudu imponující!

2. K tématu

Práce čítá 370 stran a je rozdělena do 10 kapitol, uzavírá ji rozsáhlý, 25stránkový seznam literatury.

1. kapitola: v jistém smyslu úvod, začíná „malou formou“ proslovů, exemplárně z 1980. let. Zde jsou doslova *en miniature* v rámci celého pole nastíněny jednotlivé politické pozice, zejména pak jazyková politika (Weizsäcker), posuny jazykových mezí (Nolte), ale i jazykové pasti (Jenninger).

2. kapitola: ukazuje některé konstanty těchto dlouhotrvajících diskurzů: „Einheit vs. Freiheit, „Sonderweg“, „Weg nach Westen“, ale i topos kulturního národa, či Habermasova a Sternbergerova smířlivá formule ústavního patriotismu, obojí plně v tradici německého osvícenství.

3. a 4. kapitola: zabývají se zmíněnými debatami historiků, počínaje totalitarizujícími koncepcemi poválečné doby, jež abstraktně nivelizovaly nacismus a komunismus (jako nejserióznější se zde jeví K. D. Bracher). Myslím se, anebo je to skutečně tak, že v těchto debatách postupně klesala úroveň solidnosti? Na jedné straně lze říct, že Bracher a Goldhagen oslovovali odlišné třídy, ale i Fischerova kontroverze se mi jeví být věcněji a substanciálněji vedená než spor historiků. Samozřejmě, ideologicky byly nasyceny všechny tyto diskuse a jiný pohled než distancovaný zde není na místě. Touto distancí volí práce adekvátní postoj.

Kap. 5 otevírá dějinněliterární úsek práce, předsunuto je ještě pojednání o generačních sémantikách. Ty byly v sociologii konceptualizovány poměrně brzy (K. Mannheim), po válce byly přeneseny do západoněmeckých poměrů (H. Schelsky). Neotřele zde působí pokus pozorovat pozdější optikou (B. Morshäuser) 50. roky; jejich exponentem je zde G. Grass. Autor zde tímto etabluje analytický odstup, jakkoli jej v detailech podrobuje kritice.

Kap. 6 – 9 se věnují postupně M. Walserovi, H. M. Enzensbergerovi, v souhrnné vsuvce Enzensbergerovi a Schneiderovi, a nakonec B. Straußovi; v konzistentní návaznosti představují monografické kapitoly. V těchto kapitolách se postupuje velice diferencovaně. Ačkoli se zde nic nepřikrášluje, například u mnohdy rozporuplného Walsera, autor dochází k vyváženým soudům. Zvláště u Enzensbergera se mu podařilo vykreslit literární profil myšlenkově flexibilního ducha, obohacený o přesné a objasňující vazby na současníky (H. Arendt nebo O. Marquard). Poučná pro mě byla kapitola věnovaná B. Straußovi; s tak přesně odvozenou kontextualizací díla jako v Urválkově nástinu Straußova intelektuálního vývoje od Adorna ke Gomezi-Davilovi jsem se prozatím nikde neseťkal.

Kap. 10 ukončuje jakožto doslov celou studii. I zde se ve jménu (mně nesmírně sympatického skepticismu) účtuje se sklonem poválečných německých intelektuálů uvažovat ve schématu „bud’ – anebo“ (dalo by se říct s dědictvím Fichta a Heideggera v německých hlavách?). Rovněž se konstatuje, že němečtí spisovatelé a myslitelé měli *de facto* a především v životní praxi mnohem blíže ke skepsi, než byli začasto ochotni přiznat. Byli schopni „sami sebe zpochybnit“. Že je to pro zahraničního germanistu potěšitelné zjištění, nepřekvapuje. Nicméně odpovídá to i vnímání mojí vlastní generace (ročník 1952), pokud si dovolím tuto osobnější poznámku.

3. In summa

Němectví (Die Deutschheit: mimochodem Duden toto slovo nezná! Jako umělý novotvar je však pro účely vědecké analýzy vhodné; jeho neobvyklost může být dokonce pro vnitroněmeckou recepci výhodou) poválečných Němců lze těžko uchopit a fixovat v jednoznačných pojmech. Podle všeho existuje i mimo sledované texty a diskurzy pouze v množném čísle. Jakožto německý germanista považuji za jednu z nejdůležitějších úloh zahraniční germanistiky všimnout si právě těchto otázek a s odstupem je chladně analyticky vyhodnocovat. O to se tato práce pokusila, a to s úspěchem! Coby oponent tak vyslovuji kandidátovi výslovné uznání (ačkoli bych jako Němec měl raději mlčet). Podařilo se mu udržet nesmírně složitou rovnováhu mezi literárně a ideově historickými složkami, což je pro práce tohoto stříhu naprosto stěžejní. I jazykově je práce velmi dobrá a čtivá, prosta trapného vědeckého žargonu. Tato důležitá studie, jíž přeji vydání v některém renomovaném německém nakladatelství (s radostí napíšu doporučení, bude-li třeba), splňuje bez výhrad a omezení veškeré požadavky na habilitační spis filozofické fakulty, resp. v anglické verzi, *it meets the standard requirements placed on habilitation theses in the field*. Gratuluji fakultě k jejím kandidátovi.

Dle nejlepšího vědomí i svědomí, v úctě

Wolfgang Riedel

PD. Dr. Matthias Schöning

Kostnice,

8. 3. 2017

Posudek na habilitační práci Aleše Urválka: „Zde nelze být lékařem, postižení jsme všichni.“ Reflexe poválečného němectví v západoněmecké literatuře a historiografii

Vývoj „opozděného národa“ k národnímu státu od počátku provázejí intelektuální debaty. Četný výskyt úvah o tom, co je německé a jakou roli má Německo hrát ve světě, je na jedné straně podmíněn jeho postavením mezi Východem a Západem, ale i katolictvím a protestantstvím, na druhé straně tím, že Německo bylo nejprve kulturním národem, a až poté teritoriálním státem. To má za následek, že Německo sice nedisponuje francouzskou intelektuální tradicí, nicméně má sklon k intelektuálním operacím, jako je reflexivní tematizace sebe sama jako národa.

Po roce 1945 pokračuje tato tradice obzvláště napjatým způsobem. Je typické, že koncepty „intelektuál“ a „národ“ se programově těžce snášejí. Zatímco intelektuálové se pokládají za agenty univerzality a internacionality, to, co je typicky „německé“, se zde jeví být spíše tím, co má být překonáno. Až do znovusjednocení a mnohdy i po něm měli Němci obavy z vlastního „němectví“ – což mimo jiné vysvětluje, proč se tento pojem v Německu téměř nevyskytuje. A přesto se veřejnost s železnou pravidelností, byť ve stále menší míře, formuje prostřednictvím diskusí o tom, jak lze mluvit o Německu a Němcích. Jestliže teorie komunikativního jednání usiluje o univerzálně pragmatické ukotvení, veřejnost krouží okolo specificky německých, a tedy navýsost partikulárních otázek. (Pokud to mohu vyjádřit vyhrcočně, Habermasova filozofie se snaží německý diskurz postavit na úroveň, na níž by byl historicky a systematicky post-nacionální.)

Předložený habilitační spis Aleše Urválka zachycuje německý diskurs o Německu po roce 1945. Již první kapitola podhaluje podvojnost, která je vlastní samotnému tématu. Pokud se zaměříme na jednotlivé texty chytře zvoleného korpusu, pak je bez problémů vřadíme do otřepaných pravo-levých schémat. Pokud však texty umístíme do konstelace, budou texty a jejich autoři náhle tvořit zcela jiná seskupení. Walser najednou koresponduje s Lübbem, Grass s Walserem a Weizsäckerem. Autor takto získává pro svou studii klíčové zdůvodnění. Poválečná doba se stala natolik historickou, že je možno analyzovat její diskurzy bez ohledu na zděděné vzorce a začít psát zcela jiné dějiny promluv o Německu.

To, že Urválek užívá pojem „Deutschheit“ a dokonce jej staví do titulu práce, ukazuje, že Německo analyzuje zvnějšku a není svázán ohledy a jazykovými omezeními. Druhá, třetí a čtvrtá kapitola zachycují politicko-historické diskurzy s jejich klíčovými kontroverzemi. V jednotlivých případech autor odkrývá klíčové návaznosti a vzorce, z nichž je patrné, jak obtížné je přepřáhnout národní myšlenkové tradice. K nim náleží např. německý sklon téměř dvě stě let chápat jednotu a svobodu protikladně. Historicko-specifickou zvyklostí se po roce 1945 rovněž stala tendence spatřovat v jednotě a přiznání viny vzájemně se vylučující alternativy. Osobní „lpění na německém rozdělení se v tomto smyslu jeví jako dostačující způsob, jak se vyrovnat s historickou vinou. Rozdělení je propojeno s vinou, tudíž vina je odpykána již jen tím, že trvá na této identifikaci“ (s. 40).

Zmíněné historiografické spory nejsou zkoumány ani tak vzhledem k programatickým pozicím jednotlivých rivalů – autor správně upozorňuje, že to je již zevrubně popsáno -, ale spíše jako lakmusový papírek historického vývoje zejména s přihlédnutím k pozicím, jež usilovaly o roli prostředníka. V historickém sporu 80. let je to například I. Geiss, jenž byl prostředníkem potud, že na

jedné straně odmítal Nolteho kauzální vztahy mezi komunismem a národním socialismem, nicméně komparaci protikladných totalitních režimů pokládal za legitimní a intelektuální produktivní postup. Autor na těchto intelektuálních manévrech odhaluje myšlenkové předpoklady, které určovaly nejen poražené, ale i vítěze jednotlivých sporů.

Pátá kapitola uvádí do tématu druhé poloviny studie. Autor přechází od dějin diskurzu k literárním strategiím jednotlivých autorů. Pozornost je zaměřena na M. Walsera, H.M. Enzensbergera a B. Strauße. Méně prostoru se věnuje G. Grassovi, B. Morshäuserovi a P. Schneiderovi. Autorská konstelace je dána tím, že všech pět autorů „pocítilo tlak politické korektnosti“ (s. 144). Jakkoli se ve svých dílech odlišují, všichni se podle všeho záměrně dostávají do pozic mezi frontami, neboť pouze tam mohou být intelektuálně svobodní.

Kapitolám věnovaným jednotlivým autorským portrétům předchází ještě přehled ke generačnímu pojmu, skica perspektivizace 50. let jakožto epochy moderní i restaurativní a odkaz k J. Ritterovi a jeho „hegelovsky laděné figuře pozitivního rozdvojení“ (s. 174). Odkaz k J. Ritterovi a zčásti i k O. Marquardovi je motivován figurou „jak – tak“. Inkluzivní ambivalenci Spolkové republiky, jež se minulostí příliš nezabývá a mnohé přikrášluje, současně se razantně modernizuje, kulturně odpovídají pouze postoje, které zahrnují modernizaci i ohledy, průniky i výhrady. Jednodušším příkladem je zde G. Grass, jehož prostředkujícím modem je kompromis.

M. Walser je v šesté kapitole vylíčen jako básník svědomí. Pojem básníka, jež jsem použil v nevlastním smyslu, je přiměřený, neboť Walser chápe proces literární zpovědi, onu „promluvu svědomí jako analogický k básnické tvorbě“. Kdo se doznává, „dává se všanc jako ten, kdo ve Walsеровě smyslu básní“ (s. 211). V obou případech se dostáváme na hranice toho, co lze vyslovit, neboť pro skutečnou, nikoli pouze inscenovanou autenticitu v zásadě neexistuje intersubjektivně sdílený jazyk. Ve chvíli, kdy odolává nacionální pravidlům diskurzu, vepisuje se Walser do tradice romantické poetiky. Tento bod autor takto explicitně nepojmenovává, přesto nesmírně přesvědčivým způsobem ozřejmuje, jak Walser v mnoha svých dílech inscenuje význačný zápas o možnosti autentické literární promluvy.

H.M. Enzensbergera autenticita příliš netrápí. I jeho notorická ironie je však modem, jenž prostředkuje mezi protiklady. Enzensbergera příliš nevzrušovaly diskuse o německé minulosti, jak autor cituje J. Laua. Kdykoli jde pouze o Německo, ukazuje Enzensberger ostentativní nezájem. Jeho strategie spočívá spíše ve snaze „propašovat do německého kulturního života to, co Německo zmeškalo“ (s. 236). Jinak než u Grassa a Walsera není třetí plochou Osvětim. Enzensberger spíše krouží kolem tématu 68 a využívá je k tomu, aby zaujal juxta pozici, z níž by mohl v jakékoli diskusi měnit pozici. Je zajímavé, že jeho ironie, jakkoli dvojlomná, se zdá být pouze jednou stranou jeho polyvalenční strategie, neboť Enzensberger je na jedné straně flexibilní, na druhé straně, zejména ve fázích, která směřují k totalitě, občas totalitě podléhá. Protože blízkost k levicovému radikalismu je ve srovnání s národním socialismem chápána jako méně závažné provinění, může Enzensberger svou minulost zpracovávat mnohem hravějším způsobem než například Grass.

Třetí pozici představuje B. Strauß. S Enzensbergerem sdílí východisko 68, ačkoli je o 15 let mladší. Zatímco válka a raná poválečná doba mohly působit u autora narozeného v roce 1944 podprahově, šedesátá léta jsou obdobím zrání. Aby intelektuálně dozrál, musí se nejprve osvobodit od Kritické teorie, v jejíž auře vyrůstal podobně jako mnoho jeho vrstevníků. Více než s válkou a holocaustem zápolí Strauß s důsledky Kritické teorie, přinejmenším s liberálnělevicovým konsenzem a jeho jazykovými regulativy. A protože z konsenzu je dávno mainstream, jenž omezuje básnění i myšlení, vypovídá mu Strauß poslušnost, za což si okamžitě vyslouží výtku levicového odpadlictví,

uchylujícího se doprava. Tento dojem autor koriguje poukazem na to, že se jedná o levicový klam. Neschopnost problematizovat vlastní předpoklady vede k tomu, že na levici se každý odklon okamžitě jeví jako dezerce. Ve skutečnosti bychom Straußovo dílo měli chápat jako pokus „zlomit kletbu poválečné doby“ (s. 305). Strauß nemění strany, pouze se dostává mezi ně. Strauß nicméně nezůstává u těchto anti-performancí pouze na poli politiky. Ve snaze rozšířit prostor mezi protiklady hledá krom politicko-estetických symbióz i vazby směrem k přírodovědě. Všechna omezení, v nichž se liberálně-levicová inteligence zabydlela – a sem patří vposledku i upřednostňování všeho sociálněvědného na úkor přírodovědné perspektivy – mají být zlomena. Po pádu zdi hledá Strauß krom antiky i zde koncepty, aby znázornil interní německé záležitosti. I jeho obhajoba poetiky reálné přítomnosti G. Steinera souzní s historickou událostí pádu zdi.

Na konci velkého oblouku, který se klene stále ještě nedostatečně prozkoumanou krajinou prostředníků, se nachází resumé, v jehož úvodu je zdůvodněno, proč je legitimní „vyjmout němectví z německé samomluvy“ (s. 337), a sice protože se dějiny Německa staly evropskými dějinami. To je možná příliš silné vyjádření, které by takto neplatilo pro všechny evropské země. Přesto je správné to germanistice občas připomenout, pakliže chce i nadále hrát roli institucionalizovaného média německého sebezrcadlení. Urválkova studie ale není významná proto, že na Německo nahlíží zvnějšku, ale proto, že zkoumá pole, jemuž se vyšlapané cestičky poválečného mainstreamu vyhýbají. To, oč Strauß usiluje, není chybné ani z pohledu germanistiky, která by se zde mohla inspirovat; ukončit poválečnou dobu a rozdrolit myšlenkové vzorce, která nás dnes už jen blokují.

K této snaze Urválkova práce významně přispívá tím, že odkrývá toto pole a nastiňuje jeho spletité cesty. Protože kontroverze doprovázejí každé novátorství, bylo by chybou pokládat všechny soudy za definitivní. Některé body se zřejmě neubrání částečné revizi, přestože je autor schopen získat čtenáře silnou argumentací na svou stranu. Autor argumentuje nejen rozhodně, ale i přesvědčivě. Četba jeho studie je tak pro čtenáře nesporným obohacením, jakkoli s ním nemusíme sdílet všechny jeho závěry. Zásahu na tom nese mimo jiné enormní množství zpracovaného materiálu. Přehled o intelektuální scéně historiků, filozofů a literátů je více než obdivuhodný. I po jazykové stránce je práce vydařená. Drobné prohřešky vůči idiomatice vyvažují četné formulace neobyčejné estetické hodnoty. Jediná výtka se týká architektury studie. Vstup není uživatelsky příliš vstřícný, čtenář je vržen přímo do matérie. Explikace celkové ideje a rudé nitě by ulehčila nejen úvodu, ale možná by zmírnila rekurzivitu některých spojujících pasáží. To však nic nemění na tom, že tuto studii čtu s užitkem. Závěrečné rozhodnutí je tedy jasné:

Předložený habilitační spis „*Zde nelze být lékařem, postižení jsme všichni.*“ *Reflexe poválečného němectví v západoněmecké literatuře a historiografii* splňuje požadavky, které obor Novější německá literatura klade na habilitační spis: The habilitation thesis meets the standard requirements placed on habilitation theses in the field of modern german studies.

Matthias Schöning